

prof. dr hab. Elżbieta Basiul

ul. św. Józefa 7f/40

87-100 Toruń

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ PT.: PROBLEMATYKA TECHNOLOGICZNO-KONSERWATORSKA GRUPY ŚW. JERZEGO OK. 1420 Z KOŚCIOŁA NMP W GDAŃSKU – REKONSTRUKCJA ZABYTKOWEJ POLICHROMII METODĄ MAS MIKROSFEROWYCH

AUTOR: MGR EWA LISIAK; PROMOTOR: DR HAB. DANUTA STĘPIEŃ, PROF. ASP

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska spełnia wymogi formalne określone stosownymi przepisami. Autorka rozprawy jest absolwentką studiów dziennych na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki. Tytuł zawodowy magistra otrzymała w 2005 roku na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Przewód doktorski został otwarty na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie w trybie postępowań eksternistycznych.

Ocena dorobku artystyczno-konserwatorskiego. Życiorys zawodowy

Mgr Ewa Lisiak ukończyła 6-letnie studia magisterskie na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu (1999-2005, specjalność: konserwacja malarstwa i rzeźby drewnianej polichromowanej). W czasie studiów realizowała pod kierunkiem pracowników wydziału szereg prac konserwatorskich przy malowidłach ściennych w ramach praktyk studenckich np.: konserwacja malowideł ściennych XIII w., Kamień Pomorski, zakrystia Katedry pw. św. Jana Chrzciciela, prowadzenie: prof. Robert Rogal; konserwacja malowideł ściennych XIII w., Kamień Pomorski, zakrystia Katedry pw. św. Jana Chrzciciela, prowadzenie: dr hab. Robert Rogal; konserwacja malowideł ściennych i drewnianych elementów wystroju, Toruń Katedra pw. ŚŚ. Janów, prowadzenie: mgr Jolanta Korcz. Dyplom konserwatorski zrealizowała w pracowni prof. Bogumiły Rouba (konserwacja

1

dwustronnego obrazu na desce *Matka Boska Bolesna, Ukrzyżowanie, Świecie, XIX w.*, współpraca: dr hab. Elżbieta Szmit-Naud, prof. UMK). Natomiast pracę magisterską teoretyczną napisała pod kierunkiem prof. Marii Poksińskiej. Temat dotyczył problematyki konserwacji malowideł ściennych (*Cynober i jego trwałość w malarstwie ściennym i polichromii architektonicznej*, 2006 Toruń UMK). Praca została wyróżniona.

Swoje doświadczenie zawodowe rozwija także angażując się dodatkowo w różne prace konserwatorskie prowadzone przez m.in. przez dr hab. Ewę Roznerską w latach 2003- 2005 (badania stratygrafii, odkrywki i konserwacja malowideł ściennych, Łąd, krużganki w Opactwie cystersów XIV w.; konserwacja malowideł ściennych XII w., Tum pod Łęczycą, apsyda zachodnia Archikolegiaty pw. NMP i św. Aleksego; konserwacja malowideł ściennych Józefa Mehoffera 1932, Turek, sklepienie transeptu k. pw. Najśw. Serca Pana Jezusa; konserwacja malowideł ściennych Antoniego Szulczyńskiego 1912-1915, Broniszewo, kaplice kościoła pw. św. Benona - prace przy polichromii na drewnie.

Brała również udział w pracach konserwatorskich prowadzonych przez mgr Hannę Horwat (Konserwacja drewnianego stropu XVIII w., Radzyń Chełmiński, nawa główna kościoła św. Anny, 2004-2005). Współpracę z dr hab. Ewą Roznerską przy konserwacji malowideł ściennych kontynuuje także po studiach. Dodatkowo współpracuje z mgr Dariuszem Suboczem w trakcie prac w katedrze św. Janów w Toruniu podczas konserwacji zabytkowych drzwi z XVI wieku.

Po ukończeniu studiów mgr Ewa Lisiak poszerzała swoje wykształcenie w zakresie projektowania grafiki komputerowej, tworzenia video, animacji, a także języków obcych. Zdobyta podczas kursów wiedzę i umiejętności wykorzystywała w trakcie zatrudnienia w *Agencji Illegabreaks* (2006 – 2010), czy w firmie *Nansens* (2010 – 2017). Od 2018 roku realizuje własne prace konserwatorskie w ramach indywidualnej działalności gospodarczej.

W 2007 roku wykonuje zespołowo konserwację obrazu *Trójca Święta* XVIII w., Gdańsk, kościół pw. św. Ignacego.

Od 2008 roku Ewa Lisiak rozpoczyna działalność dla największej świątyni Gdańska tj. Bazyliki Konkatedralnej W.N.M.P. Zespołowo realizuje szereg prac przy epitafiach: Epitafium Joanna Sinclaira z 1731 r.; Epitafium Hoyera 1585 w. W kolejnych latach dorobek konserwatorski powiększa się o kolejne zespołowe realizacje w gdańskiej bazylice: konserwacja *Ołtarza św. Barbary* ok 1480 r., 2009; konsolidacja warstwy malarskiej wybranych elementów wnętrza bazyliki, 2008; konserwacja *Ołtarza św. Jakuba* ok. 1430 r. (4 etapy od 2012); konserwacja predelli *Koronacja Marii* ok. 1435 r.; konserwacja rzeźby

Gdańska Piękna Madonna ok. 1430 r., 2012; konserwacja rzeźby *Maria Bolesna* ok. 1420 r., 2012; konserwacja rzeźby *Jan Ewangelista* ok. 1420 r., 2012; konserwacja *Krucyfiksu Mariackiego* z Kaplicy 11000 Dziewic ok. 1430 r., 2013; konserwacja *Grupy św. Jerzego* ok. 1400 r. (3 etapy od 2015). Ostatnia z wymienionych realizacji zasługuje na szczególną uwagę. Należy do dojrzałego okresu działalności mgr Ewy Lisiak, w którym konserwatorka wykorzystwała metody optymalne pod względem jakości fizyko-chemicznych oraz jakości estetycznych. Obiekt ten jest szczególnie uwzględniony w niniejszej pracy doktorskiej. Dalej należy uwzględnić w dorobku doktorantki konserwację *Zegara Astronomicznego* (1464-1470), 2019 – 2020 oraz konserwację *Grupy Ukrzyżowania* z belki tęczowej gdańskiej bazyliki.

Pozostałe prace konserwatorskie dotyczą różnych obiektów ruchomych z Bazyliki Mariackiej, ale również dzieł z kolekcji prywatnych jak np.: obrazu na płótnie *Madonna z Dzieciątkiem*, XVII w. z kolekcji państwa Cieślewicz, obrazu na płótnie A. Stoiloffa *Zima* XIX w., *Portretu Jana Karola Chodkiewicza* (1806), trzech obrazów na płótnie XVII-XIX w. z kolekcji Iwony i Zbigniewa Canowieckich. Dodatkowo Ewa Lisiak angażowała się w prace na rzecz muzeów: m.in. Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Okręgowego w Toruniu, Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie. W bogatym dorobku doktorantki są również realizacje powstałe w wielu pracowniach konserwatorskich m.in. Marii i Marka Sieńkowskich, czy Marii Zakrzewskiej.

Bogaty dorobek konserwatorsko-restauratorski mgr Ewy Lisiak zaprezentowany został w formie obszernej dokumentacji fotograficznej wraz ze skróconym opisem. Na podstawie przedstawionego materiału należy wnioskować, że autorka opracowania niezwykle rzetelnie podchodzi do zadań i problemów konserwatorskich. Każdorazowo dokonuje kwerendy archiwalnej i poszukuje najlepszych rozwiązań technicznych i estetycznych. Zadania, których podejmowała się mgr Ewa Lisiak były często utrudnione z racji skutków wielokrotnych wcześniejszych prac restauratorsko-konserwatorskich prowadzonych przy wielu obiektach usytuowanych w Bazylice Mariackiej. Wybierane rozwiązania potwierdzały dużą wrażliwość artystyczną doktorantki oraz Jej znajomość najnowszej wiedzy na temat materiałów i metod konserwatorskich.

Ocena pracy doktorskiej

Rozprawa składa się ze 119 stron tekstu zasadniczego oraz 101 stron części zawierającej *Karty zabytków i fotografie*. Opracowanie jest bardzo rzetelnie przygotowane pod względem edytorskim. Na uwagę zasługuje jakość fotografii, które są na jednakowo doskonałym poziomie.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, które zostały poprzedzone tekstem *Wprowadzenie – cel i założenia*. Rozdział I zawiera *Stan badań* i dotyczy autorskiej techniki retuszu za pomocą mas mikrosferowych. W rozdziale 2 autorka przedstawiła przykład wykorzystania mas mikrosferowych podczas konserwacji *Grupy św. Jerzego* (ok. 1420) z Bazyliki Mariackiej w Gdańsku. Rozdział 3 zawiera opisy dotyczące zastosowania mas mikrosferowych w konserwacji wielu obiektów sztuki średniowiecznej w tej samej świątyni. Natomiast rozdział 4 poświęcono opisom badań fizyko-chemicznych materiału konserwatorskiego, jakim są masy mikrosferowe. Kolejny rozdział zawiera *Podsumowanie i wnioski dla praktyki konserwatorskiej*. Pracę kończy *Bibliografia* oraz *Karty zabytków i konserwacji, fotografie*.

Opracowanie ma logiczny i bardzo przemyślany układ całości, co ułatwia korzystanie z tekstu i ocenę rozprawy.

Temat podjęty przez doktorantkę jest bardzo istotny, gdyż to właśnie etap estetycznego opracowania powierzchni obrazów i rzeźb, decyduje o pozytywnym odbiorze końcowego efektu prac konserwatorskich. Efekt ten jest niezwykle skomplikowanym zjawiskiem pod względem fizyczno-optycznym, ale drogą prób można zbliżyć się do pożądanej jakości barwnej i estetycznej. Tym bardziej, jeśli uwzględnia się autentyczną stratygrafię polichromii w konserwowanych dziełach, co znacząco zwiększa szansę na osiągnięcie odpowiedniego efektu estetycznego retuszowanych powierzchni.

Z obserwacji doktorantki wynika, że wielowiekowe warstwy opracowań malarskich mogą mieć specyficzną strukturę i teksturę powierzchni. Dodatkowo występują w takich sytuacjach zmiany barwy, jej ściemnienie lub rozjaśnienie ze względu np. na zmianę powierzchni w kierunku jej zmatowienia i tym samym większej skłonności do rozpraszania światła na drobnych cząstkach malatury. Wszystkie te zjawiska autorka pracy zauważa w czasie analizy warstw malarskich na wielu obiektach drewnianych i polichromowanych w gdańskiej bazylice. Szczególną uwagę w pracy poświęca problemom uzupełniania warstw polichromii w zespole gotyckich rzeźb św. Jerzego. Wielokrotne próby doprowadziły doktorantkę do wniosku, że należy technikę retuszu średniowiecznej malatury odpowiednio zmodyfikować,

gdyż dotychczasowe techniki retuszu akwarelą czy temperą, czasem w technice *trateggio*, nie dawały zadowalających rezultatów. Doktorantka postanowiła wypróbować masy szklanych mikrosfer, jako dodatek do farb konserwatorskich w rodzaju pigmentów mieszanych z żywicą syntetyczną Paraloid B-72. Otrzymana masa miała dość uniwersalne zastosowanie, a więc była wykorzystywana do uzupełniania warstw cienkich, przezrzystych, ale także do warstw kryjących i impastowych. Możliwość nakładania tych mas w grubych warstwach oraz dowolność w formowaniu ich powierzchni dała tej metodzie istotną przewagę nad innymi technikami retuszu.

Warto dodać, że dodatek szkła do farb artystycznych jest ciekawym zagadnieniem, które niedawno zostało zauważone przez różnych badaczy dawnych technik malarskich. W historycznych traktatach od 1 połowy XV wieku do XVII wieku pojawia się wiele informacji na temat szkła używanego w malarstwie sztalugowym. Źródła nie są jednak zawsze jasne i zrozumiałe. Jednak prace badawczo-praktyczne niektórych naukowców wskazały na możliwe cele i rezultaty takiego postępowania. Próby potwierdzały użycie szkła jako sykatywy głównie w spoiwie olejnym. Natomiast dodatek sproszkowanego szkła do farb laserunkowych zwiększał grubość i masę farby, jednocześnie zachowując natężenie, czystość i głębię barwy, nawet tonów ciemnych. W takich okolicznościach farba dobrze zasychała nawet w miejscach impastowych. Wskazana praktyka pozwalała również na oszczędności niektórych, drogich pigmentów. W innym przypadku, jak podają źródła, dodatek szkła miał za zadanie ułatwiać procedurę rozcierania takich opornych materiałów jak aury pigment. Wyjątkowo obfite występowanie proszkowego szkła zaobserwowano w obrazach Rafaela, co wydaje się być bardzo istotną cechą technologiczną jego malarstwa, wyróżniającą go wyraźnie z pośród nawet artystów włoskich. Przytoczone informacje rzucają nowe światło na warsztat malarzy XV - XVII wiecznych. W tym kontekście propozycja doktorantki, aby dodać do farb konserwatorskich materiał szklany w formie szklanych mikrosfer wydaje się tym bardziej uzasadniona. Materiał szklany, podobnie, jak inne substancje mineralne np. proszek marmurowy, były względnie neutralnym dodatkiem. Potwierdzają to badania doktorantki pod względem właściwości optycznych mas ze szklanymi mikrosferami oraz ich właściwości fizycznych dotyczących adhezji i kohezji. W badaniach mgr Ewa Lisiak porównuje wyniki analiz dla mas z dodatkiem mikrobalonów z wynikami badań temper zawierających naturalne pigmenty mineralne, a więc takie, jak występowały w oryginalnych warstwach. Dla uzupełnienia badań eksperymentom poddano kredki ołówkowe Polychromos, które były stosowane do końcowych opracowań powierzchni retuszowanych, a także „suche”

masy mikrosferowe oraz poddano ocenie wpływ Paraloidu B-72 na zmiany zabarwienia mas. Do badań wykorzystano nowoczesną metodę mikrofedometrii, w której następuje punktowe badanie światłotrwałości badanej powierzchni za pomocą lampy ksenonowej światła ciągłego. W tym badaniu rejestruje się krzywe zmian barwy zachodzących pod wpływem światła. Dodatkowo autorka pracy wykonała standardowe sztuczne starzenie przygotowanych próbek w komorze UV oraz badania kolorymetryczne. Przeprowadzone badania wykazały większą trwałość optyczną mas kompozytowych z Paraloidem B-72. Poza tym sprawdzono też stopień przyczepności do podłoża badanych mas mikrosferowych, odwracalność metody oraz odporność masy kompozytowej na działanie wody. W tym miejscu należy dodać, że doktorantka skupiła się głównie na naukowej ocenie odporności optycznej proponowanych materiałów. Można więc odczuwać pewien niedosyt wykorzystania instrumentalnych badań wytrzymałościowych, badań twardości czy obserwacji zmian powierzchni za pomocą techniki skaningowej mikroskopii elektronowej. Doktorantka jest świadoma tych ograniczeń w swoich badaniach i skupia się w dużym stopniu na organoleptycznej i wizualnej ocenie otrzymywanych rezultatów, polegając w tym zakresie na swoich wieloletnich obserwacjach i doświadczeniu konserwatorskim.

Wybór żywicy zastosowanej do retuszu tj. Paraloidu B-72 (kopolimer metakrylanu etylu i akrylanu metylu) nie jest przypadkowy. Jest to jedna z najbardziej popularnych żywic we współczesnej konserwacji zabytków. Na tle innych żywic termoplastycznych Paraloid B-72 wyróżnia się bardzo wysoką odpornością na działanie promieni UV – nie żółknie i jest odporny na sieciowanie, szczególnie, gdy dodamy do niego odpowiednie substancje pochłaniające UV. Stosuje się go do otrzymania werniksów ochronnych, ale również do wypełnienia spękań i konsolidacji warstw malarskich. Doktorantka postawiła więc na sprawdzony materiał żywiczny jako spoiwo retuszu. Jakość opracowań konserwatorskich zależy również od jakości materiału barwiącego. W pracy wykorzystywano pigmenty o wysokich parametrach światłotrwałości. Dodatek materiału szklanego w formie mikrosfer również gwarantował trwałość optyczną i dobrą jakość mechaniczną. Otrzymane wyniki badań mas mikrosferowych potwierdzają bardzo dobre właściwości tych materiałów. Jak wskazują doświadczenia doktorantki, mogą one znacznie ułatwić uzupełnianie grubych, zniszczonych warstw malarskich, z wyraźnie zaznaczoną fakturą i spękaniem, szczególnie w przypadku monumentalnych obiektów i dużych powierzchni wymagających uzupełnienia. Czas wykonania retuszu można tym sposobem znacząco skrócić. Doktorantka jest również świadoma ograniczeń przedstawionej metody, która nie sprawdzi się w retuszu warstw bardzo

gładkich. Zwraca także uwagę na niebezpieczeństwa zdrowotne prezentowanej metody, ze względu na dużą lotność cząstek szkła.

Wykonane przez mgr Ewę Lesiak realizacje konserwatorskie, w tym niezwykle fachowo i doskonale przeprowadzone retusze oraz dodatkowo wykonane badania materiałów pozwalają na szerokie rozpropagowanie i zastosowanie techniki uzupełniania ubytków polichromii za pomocą mas mikrosferowych w innych obiektach zabytkowych.

Podsumowując należy stwierdzić, że dysertacja doktorska mgr Ewy Lisiak jest pracą bardzo wartościową pod względem naukowym i artystyczno-konserwatorskim. Bez wątpliwości wprowadza nowe wartości do dyscypliny sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Wobec powyższego z pełnym przekonaniem popieram starania mgr Ewy Lisiak o uzyskanie stopnia doktora w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki, tym samym wnoszę o dopuszczenie doktorantki do dalszego etapu postępowania doktorskiego.

Toruń, 8.12.2020 r.

